

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Znanstveno vijeće za turizam

Međunarodni znanstveni skup «IDENTITET JADRANSKE TURISTIČKE ARHITEKTURE», 3. lipnja 2008.

Zbornik radova znanstvenog skupa objavljen 2014., urednik Andrija Mutnjaković, ISBN 978-953-154-239-5
Članak objavljen na stranicama zbornika: 179-202.

Prof.dr.sc. Mladen Obad Šćitaroci, arhitekt
Doc.dr.sc. Bojana Bojanić Obad Šćitaroci, arhitekt

PEJSAŽNA ARHITEKTURA JADRANSKOGA PRIMORJA U KONTEKSTU TURISTIČKE IZGRADNJE

1. UVOD

Živimo u doba koje odviše ne mari za identitet i očuvanje prostora. S jedne smo strane svjedoci brojnih zakona, propisa i ograničenja koja proizlaze iz prostorno-planske dokumentacije, a s druge strane stvarni život i izgradnja negiraju svu tu formalno-pravnu skrb za očuvanje i zaštitu prostora. Osjetljivi smo na arhitektonski neprimjerenu i bespravnu izgradnju, posebice u pejzažno prepoznatljivim i vrijednim prostorima kao što su jadranska obala, obale rijeka i jezera, vizualno istaknuti brježuljci, parkovi prirode i drugi zaštićeni pejzažni prostori, kao i u povijesnim gradskim središtima ili povijesno slikovitim naseljima. Svi ti vrijedni prostori svjedoče o stoljetnom i tisućljetnom suživotu čovjeka i prirode – čovjeka koji je samo do prije pola stoljeća želio puno više, nego što želi danas, uravnotežiti svoje potrebe s ambijentom u kojemu živi i stvara. Čini se da je čovjek - ponesen željom za brzom zaradom, gubitkom osjećaja odgovornosti prema sebi i društvenom okruženju, te osobito prema prostoru u kojemu živi - izgubio osjećaj mjere i poštovanja prema svom životnom okruženju i prema onim zahvatima koji ostavljaju vidljiv trag u prostoru.

Turistička izgradnja, kao čovjekov iskaz životne nadgradnje koja nadilazi svakodnevne potrebe življenja ili pak preživljavanja, omogućava kreiranje novog identiteta izgrađenog i neizgrađenog prostora. Svjesni smo da je upravo turistička izgradnja na Jadranu od svojih prvih početaka kreativno interpretirala hrvatski kulturno-povijesni i civilizacijski izraz nacionalnog identiteta. Zato danas neprihvatljivim ocjenjujemo svako necivilizacijsko te graditeljsko-arhitektonski neprihvatljivo obezvrjeđivanje jadranskoga prostora, čija zaštita i razborito trošenje nema alternative. Iako je još uvijek velik dio naše jadranske obale sačuvan od izgradnje, današnje stanje pretežito niske razine arhitektonske kakvoće, te želje i namjere za novom izgradnjom tako su veliki da s pravom izazivaju bojazan za nepovratnim uništavanjem jadranskoga prostora uslijed postojeće neprihvatljive turističke i druge izgradnje.

Turistička i druga izgradnja ne podrazumijeva samo izgradnju hotela, apartmana, ljetnih kuća za odmor, turističkih kampova i autokampova – već i njegovanje pripadajućih pejzažnih prostora, obnovu starih i zapuštenih povijesnih perivoja i šetališta te podizanje i uređenje novih prostora perivojne arhitekture. Turistička izgradnja na obalama mora, rijeka i jezera nezamisliva je bez odgovarajućeg pejzažnog oblikovanja i osmišljavanja vanjskih prostora – kako u neposrednom okruženju hotelske arhitekture tako i u širem ambijentu. Zato je cilj ovoga priopćenja ukazati na neodrživost današnjega stanja te na važnost pejzažne arhitekture, posebice u ozračju očuvanja postojećeg ili kreiranja novog identiteta jadranske turističke arhitekture.

2. TRADICIJA PERIVOJNE I PEJSAŽNE ARHITEKTURE NA JADRANU

PERIVOJNA ARHITEKTURA HRVATSKIH GRADOVA I MJESTA NA JADRANU OD DOBA GENERALA MARMONTA POČETKOM 19. STOLJEĆA DO DRUGOGA SVJETSKOG RATA SLIJEDI EUROPSKE TRENDOVE KREIRAJUĆI GRADOTVORNE I SLIKOVITE PERIVOJNE PROSTORE KAO NEDJELJIVE SASTAVNICE URBANISTIČKOGA PROMIŠLJANJA GRADOVA I MJESTA. TI SU PROSTORI, TAMO GDJE SU SE ODRŽALI, I DANAS POKAZATELJI VISOKE RAZINE TURISTIČKI GRADOTVORNOG PROMIŠLJANJA PROSTORA ČOVJEKOVA ŽIVLJENJA I TURISTIČKI PREPOZNATIH AMBIJENATA.

Na baroknoj i bidermajerskoj tradiciji perivojnoga oblikovanja u Hrvatskoj, a pod utjecajem perivojne kulture u srednjoj i zapadnoj Europi, nastaju brojni javni perivoji u hrvatskim gradovima i mjestima. Nije bilo grada ili većega mjesta u kojemu nije tijekom 19. ili početkom 20. stoljeća nastao barem jedan javni perivoj ili šetalište. Bio je to iskaz skrbi za javne prostore, dostupne svim slojevima građanstva, te želja za oblikovanjem i uljepšavanjem gradova i mjesta. Bilo je to doba kada se posebice njegovao princip nedjeljivosti gradograditeljstva (urbanizma), arhitekture i perivojne arhitekture. Perivojna arhitektura imala je značenje poveznice između urbanističkoga tkiva grada i zgrada koje grade to tkivo. Rezultat toga prepletanja jest manje ili više skladan grad, veliko ili malo mjesto - prepoznatljivi po svojoj slici koja ga razlikuje od nekoga drugoga grada ili mjesta.

Na jadranskoj obali, jednako kao i u kontinentalnoj Hrvatskoj, u gradovima i mjestima nastaju brojni javni gradski perivoji, šetališta i perivojni trgovi. Javni gradski perivoji nastaju pretežito u drugoj polovici 19. stoljeća. Prvi gradski perivoj nastaje u Splitu sjeverno od Dioklecijanove palače (današnji Strossmayerov perivoj ili *Dardin*) koji se podiže i uređuje 1846.-1864. godine, nakon što je Marmontov perivoj uništen zbog izgradnje Prokurativa i kazališta.¹ Prva šetališta i perivojne šume na jadranskoj obali nastaju krajem 19. stoljeća (Marjan u Splitu, obalno šetalište u Opatiji, Čikat u Malom Lošinj i dr.).²

Prvi perivoji na mjestu fortifikacijskih građevina na jadranskoj obali nastaju na prijelomu 18. i 19. stoljeća u Splitu. General Marmont podiže perivoj 1807.-1811. na mjestu porušenoga gradskoga kaštela na zapadnom rubu srednjovjekovnoga grada, a 1808. ruši zid s nasipom između tvrđava Cornaro i Contarini kako bi se priredio prostor za budući gradski perivoj (današnji Strossmayerov perivoj).³

Krajem 19. stoljeća na jadranskoj obali nastaju prvi hoteli i uz njih hotelski perivoji. Često su ti perivoji kasnije postali javni. Opatija i Crikvenica dva su najstarija i u doba Austro-Ugarske Monarhije najpoznatija lječilišno-turistička mjesta na istočnom dijelu Jadrana. Osamdesetih godina 19. stoljeća grade se prvi hoteli i njihovi perivoji: *Hotel Kvarner* 1884. i *Hotel Kronprinzessin Stefanie* 1886. u Opatiji, te 1893. godine *Hotel nadvojvode Josipa* (od 1900. *Hotel Therapia*) u Crikvenici.⁴

Inicijatori za osnivanje perivoja i šetališta bili su vojni zapovjednici gradova⁵, gradonačelnici, ugledni građani i društva za poljepšanje gradova, koja su osnivana tijekom 19. stoljeća a poticala su urbanističko i perivojno uređenje gradova. Prvo je utemeljeno u Splitu 1810. godine u doba francuske vladavine.⁶ Javnih gradskih perivoja, šetališta i drugih javnih prostora ne bi bilo da prijedloge za njihovo podizanje nisu poduprli gradski zastupnici koji su trebali odobriti gradski novac za projekte, uređenje i za kasnije održavanje. Uvijek su to bile velike svote, ali grad, gradski zastupnici i građani bili su svjesni da je to prijeko potrebno učiniti za ljepši i zdraviji grad odnosno za ugodniji i sretniji život svih građana. Sve to govori o visokoj razini građanske svijesti te estetske, urbane i perivojne kulture gradske uprave i svih građana.

3. PEJSAŽNA ARHITEKTURA TURISTIČKE IZGRADNJE NA JADRANU DRUGE POLOVICE 20. STOLJEĆA

PEJSAŽNA ARHITEKTURA TURISTIČKE IZGRADNJE NA JADRANU DRUGE POLOVICE 20. STOLJEĆA SLIJEDI MODERNISTIČKE PRINCIPE STVARAJUĆI AUTOHTONE PEJSAŽNE PROSTORE HOTELSKE IZGRADNJE. POLAZEĆI OD UVAŽAVANJA TEMELJNIH VRIJEDNOSTI AMBIJENTA (MORA I MORSKE OBALE) NAJČEŠĆE JE UVAŽAVAN ZATEČENI KRAJOLIK (ŠUME, GAJEVI) ILI JE OD NEUREĐENOG PROSTORA UOBLIČEN NOVI KRAJOLIK NADAHNUT AUTOHTONIM PEJSAŽNIM OBILJEŽJIMA.

Historicistička i secesijska perivojna tradicija u hrvatskim gradovima živi tijekom prve polovice 20. stoljeća, a u drugom dijelu 20. stoljeća svi su ti povijesni perivojni prostori uglavnom sačuvani - nisu uvijek bili jako dobro održavani, a katkada su bili i preoblikovani. S izgradnjom prvih hotela, odmarališta, kuća za odmor i druge turističke izgradnje na Jadranu krajem 1960-ih godina počinju se podizati i novi perivojno-pejsažni

prostori – oblikovno i ambijentalno drukčiji od naslijeđene perivojne arhitekture iz 19. i početka 20. stoljeća. Novi perivojno-pejsažni prostori nastaju u sklopu velikih turističko-hotelskih sklopova ili kao javni perivojno-šetališni obalni prostori. U desetljećima nakon Drugoga svjetskoga rata (posebice 1960.-ih i 1970.-ih godina) sustavno su se primjenjivali kriteriji programiranja, planiranja i gradnje turističke arhitekture - pa tako i pejsažno uređenje turističkih građevina i predjela – s ciljem očuvanja identiteta obalnog prostora ili uobličjenja novog identiteta ambijenta na obali mora (grada, mjesta, krajolika).

3.1. TURISTIČKA NASELJA I HOTELSKI SKLOPOVI – NOVI KULTURNI KRAJOLIK NA JADRANSKOJ OBALI

S velikim međunarodnim projektima za Južni i gornji Jadran, koji su pod pokroviteljstvom Ujedinjenih naroda rađeni između 1967. i 1972., na jadranskoj obali počinje planiranje i izvođenje turističkih naselja i hotelskih sklopova. Planiranje turističke izgradnje bilo je shvaćeno kao dio cjelokupne strategije upravljanja i gospodarenja jadranskom obalom i njenim zaleđem, uključujući i infrastrukturnu opremljenost. Među izrađenim studijama u sklopu projekta bila je i studija o jadranskom pejsažu, kao i o zaštiti prirode i zaštiti spomenika kulture.⁷

Iako sa znatnim izmjenama, na podlozi ili na poticaj Projekta južni Jadran izgrađena su turistička naselja i veći hotelski sklopovi – primjerice Babin kuk u Dubrovniku, Plava i Zelena laguna u Poreču, Punta Skala u Zadru i dr. Neki projekti do danas nisu oživotvoreni, ali su sačuvani prostori od izgradnje i danas predstavljaju vrijedan prostor u naseljima – primjerice turistički predio Biloševac u Makarskoj. U svim projektima iz toga doba (od kraja 1960-ih do početka 1980-ih godina) znatan udio urbanističke kompozicije i prostorne zamisli imale su perivojne i pejsažne površine.⁸

Turistička naselja i hotelski sklopovi – u pravilu su smješćavani izvan naselja, ali u njihovoj blizini – promišljeni su na način obogaćenog prirodnog krajolika ili kreiranjem novog hotelskog vrta/perivoja.

OBOGAĆIVANJE PRIRODNOG KRAJOLIKA podrazumijeva smješćaj i izgradnju hotelskih i pratećih turističkih sadržaja u autohtoni krajolik, koji je bio dvojak: 1) prirodni gajevi kojima se prilagođavala izgradnja katkada uz podizanje novih gajeva pretežito s autohtonom vegetacijom (primjerice Hotel *Galijot* u Poreču, Hotel *Croatia* u Cavtatu, Hotel *Bretanide* u Bolu, Hotel *Helios* u Starome Gradu na Hvaru i dr.) i 2) prostor makije ili kamenjara koji sadnjom gajeva i drugih nasada poprima nov prepoznatljiv perivojno-pejsažni izgled (primjerice hotelski sklop *Solaris* pokraj Šibenika). Prevladavala je sadnja autohtone i alohtone vegetacije (pretežito razne vrste domaćih i mediteranskih borova te vazdazeleno mediteransko grmlje i nisko drveće).

KREIRANJE NOVOG HOTELSKOG VRTA/PERIVOJA podrazumijeva oblikovanje i podizanje novih vrtova i perivoja neposredno uz zgrade hotela i prateće hotelske građevine. U drugoj polovici 20. stoljeća nije bilo hotela na Jadranu koji nije na razmjerno velikim neizgrađenim površinama uredio hotelski perivoj ili terasaste hotelske vrtove. Osim autohtonih (samorodnih) biljnih vrsta drveća i grmlja sadile su se vrlo često alohtone (udomaćene) svojte niskih i srednje visokih nasada što je hotelskim vrtovima i perivojima davalo polikromna obilježja - ugođaj raznolikosti boje i tekstura uslijed različitih veličina, boja i glatkoće lišća i cvijeća.⁹

3.2. JAVNI UREĐENI PROSTORI – OBALNA ŠETALIŠTA, HOTELSKI GAJEVI I PERIVOJNE ŠUME

Na tradiciji 19. i početka 20. stoljeća i u drugoj polovici 20. stoljeća nastavljeno je uređenje javnih obalnih prostora, ponajprije obalnih šetališta te gajeva i perivojnih šuma u neposrednoj blizini hotela, koji su se najčešće gradili na rubovima gradova i mjesta na lijepim položajima odakle su se pružali slikoviti pogledi na more. Ujedno su ti hoteli s prirodnim ili sađenim perivojnim šumama pružali lijepu panoramsku sliku prilikom dolaska s mora. Perivojne šume i hotelski gajevi postali su znak prepoznavanja turističkih predjela, bez kojih je tih desetljeća turizam bio nezamisliv. Poštivao se lokalni ambijent, *genius loci*, kao nadahnuće za novu turističku izgradnju. Nadasve se poštivao javni prostor – ne samo javni prostor hotelskih gajeva i perivojne šume – već i obalno šetalište koje je uvijek imalo gradotvorno značenje i bilo je promišljeno pejsažno oblikovano. Ta su obalna šetališta (*lungo mare*) bila urbanističko-pejsažna poveznica povijesnoga mjesta i novih turističkih predjela smješćenih na rubu naselja ili podalje od njega.

4. PEJSAŽNA ARHITEKTURA TURISTIČKE IZGRADNJE NA JADRANU NA PRIJELOMU 20. I 21. STOLJEĆA

TURISTIČKA I GRADSKA IZGRADNJA KRAJA 20. I POČETKA 21. STOLJEĆA SLIJEDI NAČELA FINANCIJSKE DOBITI NE MAREĆI ZA STVARANJE NOVOG IDENTITETA GRADOVA, NASELJA I TURISTIČKIH AMBIJENATA. POSLJEDICA JE ODVIŠE GUSTA IZGRADNJA ARHITEKTONSKI BEZNAČAJNIH ZGRADA, IZOSTANAK JAVNIH PERIVOJNIH I ŠETALIŠNIH PROSTORA, ZANEMARIVANJE ULIČNIH DRVOREDA, TE NEGIRANJE DRVOREDNIH ALEJA NA ŠETALIŠTIMA I ULICAMA. GRADI SE PREVIŠE, ALI SE NE STVARA GRADOTVORAN I PREPOZNTALJIV AMBIJENT PRIJEKO POTREBAN ZA TURISTIČKO KORIŠTENJE I GOSPODARENJE.

Na kraju 20. i početku 21. stoljeća zanemarena je duga tradicija podizanja i uređenja javnih pejzažnih, perivojnih i šetališnih prostora. Nije dovoljno samo obnavljati i održavati stare naslijeđene javne perivojne prostore, već je prijeko potrebno planirati i podizati nova šetališta i nove javne perivoje u skladu sa širenjem gradova i naselja, te posebice u kontekstu izgradnje novih turističkih predjela. Nije održivo postojeće stanje u gradograditeljstvu gdje se zanemaruje skladno urbanističko-arhitektonsko promišljanje a potiče se samo profilerska gradnja na štetu budućeg razvoja gradova i njihovih građana.

Razmotrimo li aktualno stanje pejzažne arhitekture turističke izgradnje na Jadranu uočiti ćemo nekoliko modela pristupa pejzažnoj arhitekturi:

4.1. KOPIRANJE STRANIH UZORA

U tranzicijskim uvjetima kada se zanemaruje tradicija i kreativnost najčešće se poseže za kopiranjem stranih uzora u izgradnji, pa tako i u pejzažnom uređenju prostora. Preuzimaju se modeli i arhitektonski oblici iz drugih ambijentalnih područja, drukčije tradicije i kulturno-povijesnog konteksta. Takve građevine često postaju arhitektonske kulise strane i nepotrebne jadranskom ambijentu, koji je toliko bogat tradicijskom izgradnjom i inspirativan za suvremena kreativna arhitektonska, ambijentalna i pejzažna rješenja. Nekritički i nestručno se preuzimaju strani uzori – ne samo iz drugih dijelova Mediterana nego i iz drugih dijelova svijeta. Unose se ne samo strani i jadranskom podneblju neprihvatljivi arhitektonski oblici već se pretjerano i bezrazložno unose i nove egzotične i subtropske biljne vrste. Ne treba sprječavati unošenje neautohtonih arhitektonskih oblika i egzotičnih biljnih vrsta jer ih odavno primjenjujemo na jadranskom području, ali valja ih koristiti kreativno i kritički, suvremeno ih interpretirati i uspostaviti prihvatljivu ravnotežu u odnosu na prirodni i tradicijski ambijent.¹⁰

4.2. OMALOVAŽAVANJE ZATEČENOG AMBIJENTA

Jadranski prostor - sa svojim urbanim naslijeđem starim dva i pol tisućljeća te s prepoznatljivim kulturnim i prirodnim krajolikom - omogućuje inspirativne i poticajne uvjete za nova kreativna gradograditeljska, arhitektonska i perivojna rješenja. Upravo o takvom promišljanju i pristupu svjedoči današnje vrijedno kulturno i perivojno naslijeđe. Nažalost, posljednjeg desetljeća, posebice na Jadranu, izvedene su brojne nove građevine koje svojom veličinom, arhitektonskim izgledom i smještajem u prostoru omalovažavaju zatečeni ambijent. Iako su takve građevine možda formalno-pravno usklađene s propisima i prostorno-planskom dokumentacijom (u slučaju kada se radi o legalnim građevinama) one su bez dvojbe planirane i izvedene nepromišljeno, neinventivno i neusklađene s ambijentom u kojemu se grade.¹¹

4.3. STIHIJSKA, DIVLJA I BESPRAVNA IZGRADNJA OBALE

Jedan od velikih problema na Jadranu jest stihijska, divlja i bespravna izgradnja na samoj obali. Taj problem nije nov i njegove početke treba tražiti u 1960-im i posebice u 1970-im godinama kada je počela izgradnja kuća za odmor na jadranskoj obali. Posljednjeg desetljeća takva je izgradnja uzela velikog maha pa je bilo prijeko potrebno na državnoj razini poduzeti odgovarajuće mjere radi sprječavanja takve izgradnje.¹² Nije samo problem bespravna izgradnja čime se ne poštuju zakoni i propisi, već zaposjedanje i popunjavanje prostora bez mogućnosti uređenja prostora za javno korišćenje – uređenje obale, izgradnja ulica dovoljne širine, podizanje obalnih i drugih šetališta, trgova, perivoja, dječjih igrališta i dr. Divlja izgradnja ne poštuje propise o izgradnji, a bespravna izgradnja dovodi do izgradnje na područjima gdje izgradnja nije predviđena. U pravilu i jedan i drugi način ponašanja ide na štetu javnih prostora, izgleda mjesta i redovito znači izostanak vrtnih, perivojnih, šetališnih i pejzažnih prostora u slici i fizičkom doživljaju stambenih ili turističkih predjela. Stoga je prijeko potrebno spriječiti svaku divlju izgradnju te ustrajati na poštivanju svih urbanističkih i građevnih propisa, ponajprije glede izgrađenosti čestica i visine izgradnje te sadnje drveća i nasada u vrtovima i dvorištima. Time podižemo razinu stanovanja, poboljšavamo ugođaj prostora življenja i pridonosimo turističkoj opremljenosti gradova i mjesta.¹³

4.4. REVITALIZACIJA I OBNOVA POVIJESNIH PERIVOJA I STARIH LIETNIKOVA

Osim javnih gradskih perivoja i šetališta u većim mjestima i gradovima na jadranskoj obali postoji od renesansnoga doba tradicija ljetnikovaca i perivoja. Najveća je gustoća ljetnikovaca na dubrovačkom području, ali slična ladanjska arhitektura s perivojem i vrtovima gradila se u cijeloj Dalmaciji. Brojne su takve građevine nestale ili su danas u ruševnom stanju, ali još uvijek ih je sačuvano. Većina ih je bez namjene ili je u ruševnom stanju, iako bi se mogli privesti turističkoj namjeni – kao muzejsko-galerijski prostori ili kao smještajni turističko-ugostiteljski sadržaji. Ljetnikovci sa svojim vrtovima i perivojima cijenimo kao prepoznatljivu autohtonu vrijednost jadranskoga područja koju valja njegovati, obnavljati i daleko više iskoristiti u turističke svrhe, posebno kao polazište za suvremeno perivojno uređenje gradova, naselja i turističkih predjela. Malobrojni su pojedinačni slučajevi obnove starih ljetnikovaca u funkciji turizma, razvoja i uređenja. Neki se već desetljećima koriste s namjenama kulture pa su dostupni javnosti.¹⁴ Među rijetkim posljednjeg desetljeća obnovljenim renesansnim ljetnikovcima jest onaj u Suđurđu na otoku Šipanu (ljetnikovac Vice Stjepovića Skočibuhe). Iako su neriješeni imovinsko-pravni problemi glavni razlog zapuštenosti dubrovačkih renesansnih ljetnikovaca teško je razumjeti državnu i regionalnu nezainteresiranost za suvremeno korišćenje ljetnikovaca koji bi mogli ponuditi unikatnu i elitnu turističku ponudu. Usprkos brojnim prijedlozima i poticajima sa sveučilišno-znanstvene i europske razine još uvijek na državnoj razini nisu prepoznate turističke mogućnosti ljetnikovaca na Jadranu i nema spremnosti za kreiranje državne strategije njihove revitalizacije i uključivanje u turističku ponudu Hrvatske.¹⁵

5. EUROPSKA I SVJETSKA OSTVARENJA PEJSAŽNE ARHITEKTURE U TURISTIČKOJ IZGRADNJI

EUROPSKA I SVJETSKA OSTVARENJA U PEJSAŽNOJ ARHITEKTURI TURISTIČKE IZGRADNJE UGLAVNOM NE NUDE NOVA KREATIVNA RJEŠENJA VEĆ SLIJEDOM SUVREMENOG HISTORICIZMA POSEŽU ZA OPONAŠANJEM VEĆ VIĐENOG IZ BLIŽE ILI DALJE PROŠLOSTI (PREDLOŽAK DISNEYLANDA I ZABAVNIH PARKOVA, RAZNOLIKOST I ŠARENILU SADRŽAJA). TAKVA SU RJEŠENJA NEPRIHVATLJIVA ZA HRVATSKI JADRAN JER U CIJELOSTI MIJENJAJU PREPOZNATLJIVOST NAŠE OBALE KOJA JE VEĆIM DIJELOM SAČUVALA SVOJ PRIRODNI I ANTROPOGENI IDENTITET.

U prigodi ovoga znanstvenog skupa putem interneta je napravljeno istraživanje aktualne pejzažne arhitekture u europskoj i svjetskoj turističkoj izgradnji. Namjera je bila spoznati recentna ostvarenja turističke izgradnje, posebice perivojnog uređenja hotela i turističkih naselja. Dostupni primjeri trenutno su medijski najčešće prisutni i reklamirani, kao što su hoteli u Emiratima (Dubai, Abu Dhabi), Španjolskoj, Meksiku (Cancun) ili jugoistočnoj Aziji (Singapur, Macao u Kini). Pregledom brojnih web adresa hotela i turističkih predjela¹⁶ uočava se nekoliko predložaka koji su zanimljivi za istraživanu temu pejzažne arhitekture turističke izgradnje te se može zaključiti sljedeće:

- Skupi i tzv. elitni hoteli često oponašaju dvorce i vile – ne samo u arhitektonskom oblikovanju nego i u perivojnom uređenju;
- Veći turistički predjeli (*resort*) s namjenama golf igrališta, lječilišta (*spa*), kockarnica i dr. često oponašaju tradicijsku arhitekturu – rjeđe lokalnog prostora a češće unesenih i stranih obilježja – uz posvećivanje pozornosti pejzažnom uređenju vanjskih prostora;
- Veliki hoteli slični su po svom arhitektonskom oblikovanju, neovisno gdje se u svijetu nalaze, i redom su to prevelike građevine za ambijent morske obale («betonski zigrati»);
- Često se cijeli otoci ili poluotoci koriste kao turistički predjeli zamišljeni kao turistički gradovi-naselja s raznolikim sadržajima;
- Svi turistički predjeli i hotelski sklopovi nude brojne sadržaje kulture, zabave i cjelodnevnog i noćnog boravka;
- Mnogi nastoje koristiti «Bilbao efekt» kreirajući neuobičajene arhitektonske građevine svjetski poznatih arhitekata koje bi mogle privući veći broj turista.

5.1. TROPSKI PERIVOJ – NEPRIMJEREN PREDLOŽAK ZA JADRANSKU OBALU

Brojni hotelski perivoji širom svijeta, neovisno o autohtonim obilježjima, uređeni su kao tropski perivoji s brojnim suprotropskim i tropskim drvećem, grmljem i cvijećem. Prevladavaju artifični bazeni s vodom različitih oblika i veličina, s mostićima i brojnim drugim sadržajima. Sve to ostavlja egzotični dojam šarenila, velike gustoće izgrađenosti i velike gustoće nasada. Motivi tropskoga perivoja koriste se posvuda ako klimatska obilježja to minimalno omogućuju, neovisno o mikroklimatskoj i pejzažnoj tradiciji lokalne

sredine. Sklonost egzotičnim biljnim vrstama nije novost u pejzažnoj arhitekturi,¹⁷ ali valja ju razborito primjenjivati, posebice na Jadranu gdje je autohtoni krajolik vizualno jako uočljiv i prepoznatljiv.

5.2. TURISTIČKA NASELJA KAO NOVI POSLOVNO-ZABAVNI GRADOVI – PREVELIKO MJERILO ZA JADRAN

U turističkoj izgradnji najnovijih Azijskih turističkih odredišta (primjerice: Saadiyat Island u Abu Dhabiju ili Macao Resort u Kini) nude se još neizvedeni projekti ili projekti u izgradnji – velika turistička naselja, zapravo poslovno-zabavni gradovi razmjerno velike gustoće, s visokim i velikim zgradama velikih kapaciteta. Za golemu Kinu ili pustinjska bespuća Saudijskoga poluotoka bez povijesne urbane tradicije to može biti prihvatljivo rješenje, ali zasigurno ne i za malo mjerilo jadranske obale s brojnim uvalama, naseljima i pejzažnim fenomenima. Svjedoci smo slične nove masovnije izgradnje velikih kapaciteta u našem susjedstvu – u Crnoj Gori. Vjerojatno je to već kratkoročno gospodarski isplativo ulaganje, ali nedvojbeno znači bitnu promjenu kulturnoga krajolika i gubitak autohtonosti.

5.3. HOTELSKE MEGASTRUKTURE NA MORSKOJ OBALI – PREVELIKO MJERILO ZA JADRAN

Turska ili meksička turistička odredišta nude brojne goleme hotele i hotelske sklopove na samoj morskoj obali.¹⁸ Hoteli su okruženi perivojima koji su većim dijelom izgrađeni pratećim hotelskim sadržajima (otkrivenim i natkrivenim bazenima, sunčalištima, športskim igralištima i dr.). Iako su u prošlosti i u Hrvatskoj građeni slični hotelski sklopovi (ipak manjeg kapaciteta nego spomenuti turski ili meksički primjeri) ipak je opća ocjena da na jadranskoj obali ne bi trebalo graditi takve hotelske građevine. Poučeni španjolskim i francuskim iskustvom izgradnje golemih hotela iz druge polovice 20. stoljeća - koje sada ruše i zamjenjuju novom turističkom izgradnjom uz goleme financijske i organizacijske napore – zbog posebnosti i ljepote hrvatske jadranske obale takvi su eksperimenti za Hrvatsku potpuno nepotrebni i odviše riskantni s gledišta zaštite okoliša i očuvanja kulturnoga krajolika.

5.4. IZGRAĐENOST OBALE KAKVU NE ŽELIMO NA JADRANU – IZOSTANAK PEJSAŽNE ARHITEKTURE

Iako je velika gustoća izgradnje tradicijski način izgradnje na Jadranu i Mediteranu još od antičkoga doba ipak neki najnoviji španjolski ili grčki primjeri novih naselja pretežito turističke namjene¹⁹ ne ukazuju na opću primjenjivost takvih modela na hrvatskom dijelu Jadrana. Usprkos hrvatskoj povijesnoj tradiciji malih zbijenih naselja, koja je u nekoliko primjera turističkih naselja iz druge polovice 20. stoljeća vješto i kreativno interpretirana²⁰, primjer turističkoga grada Opatije potpuno je suprotan primjer gdje se izgradnja hotela, vila i stambenih zgrada jednakovrijedno isprepliće s privatnim vrtovima, te javnim perivojima i šetalištima - s raznolikim nasadima koji su uočljivi u doživljajnoj slici mjesta. Stoga španjolski i grčki primjeri mogli bi biti prihvatljivi kada bi se u sklopu turističkoga gradskog naselja osigurao i dovoljno velik pejzažni prostor (primjerice perivojna šuma, umjetno podignuta kad već ne postoji prirodna) s pratećim sadržajima u funkciji turizma.

6. ZAKLJUČAK - DOPRINOS NOVE PEJSAŽNE ARHITEKTURE TURISTIČKOJ IZGRADNJI NA JADRANU

TURISTIČKA ARHITEKTURA 21. STOLJEĆA TREBALA BI ISKAZATI BLISKOST I NEDJELJIVOST ARHITEKTURE, URBANIZMA I PEJSAŽNE ARHITEKTURE SLIJEDEĆI TRADICIJU, AUTOHTONOST I ODČITAVANJE DUHA MJESTA, TE KREIRAJUĆI NOVI PROSTORNO-ARHITEKTONSKI I PEJSAŽNI IDENTITET LIŠEN POMODNIH PSEUDO GLOBALISTIČKIH TURISTIČKIH PREDLOŽAKA UVEZENIH IZ RAZNIH KRAJEVA SVIJETA. GRADOTVORNIM URBANISTIČKIM PLANOVIMA (NA 25 STOLJEĆA DUGOJ TRADICIJI URBANE KULTURE), KREATIVNIM ARHITEKTONSKIM PROJEKTIMA (SUVREMENA INTERPRETACIJA MEDITERANSKE TRADICIJE) I AUTOHTONIM PEJSAŽNIM OBLIKOVANJEM (SVOJSTVENOM JADRANSKOM PODNEBLJU) MOGUĆE JE SAČUVATI NASLIJEĐENE VRIJEDNOSTI I OSTVARITI NOVI PEJSAŽNI IDENTITET JADRANSKE TURISTIČKE IZGRADNJE.

Kakva bi trebala ili mogla biti pejzažna arhitektura na jadranskoj obali i može li ona pridonijeti vrsnoći turističke izgradnje i razini turističke ponude? Nedvojbeno može i mora, ali valja istaknuti da pejzažnu arhitekturu ne treba shvatiti samo kao hortikulturu (vrtlarjenje), kao ukras javnog prostora (scenografija) ili kao prikriivanje arhitektonsko-urbanističkih nedostataka (maskiranje). Pejzažno-perivojnu zamisao valja ravnopravno ugraditi u urbanističko-arhitektonsku zamisao. Pejzažna arhitektura mora biti gradotvorna, treba afirmirati ideju urbanističke geste i nuditi dijalog s arhitektonskim oblikovanjem. Na taj način ne će biti dvojbe hoće li perivoj turističkih predjela biti egzotičan ili autohton, prirodan ili artificijelan, arhitektonski ili pejzažni, tradicijski ili suvremen – treba li slijediti svjetske izvedene primjere ili slijediti

intuiciju i genius loci. Sve je moguće, sve je dozvoljeno – ali, očekuje se kreativnost, izvornost, nedjeljivost od arhitektonske i gradograditeljske zamisli, kao i odčitavanje prostora i ambijenta u kojemu se gradi i sadi.

Pejsažna arhitektura turističkih predjela na Jadranu trebala bi na realističan ili metaforičan način voditi dijalog s prirodnim i kulturnim krajolikom istočne obale Jadrana. Isprepletana s dvadeset pet stoljetnim tragovima urbane kulture, prirodnim naslijeđem i antropogenim krajolikom suvremena pejsažna arhitektura na Jadranu raspolaže s raznolikim mogućnostima, poticajnim za suvremena kreativna i originalna rješenja. A poticaji mogu biti sljedeći:

- PRIRODNI I KULTURNI KRAJOLIK – zaštićeni povijesni perivoji, nacionalni parkovi i parkovi prirode, graditeljsko naslijeđe i dr. - trebao bi biti i obveza i nadahnuće za nove perivojno-pejsažne prostore;
- AGRIKULTURNI KRAJOLIK – na tradiciji grčko-rimskog agera Starogradskega polja na Hvaru i krajolika gromača - svojim slikovitim i funkcionalnim kamenim terasama i nasadima vinove loze, maslina, lavande i drugih poljodjelskih kultura može biti inspirativno ishodište za nove perivojno-pejsažne prostore;
- TRADICIJSKI KRAJOLIK SEOSKIH NASELJA – tradicijske građevine i sklopovi, autohtoni materijali, mimikrijski odnos prema okruženju i krajoliku, kao i skromnost graditeljskih zahvata prepoznaje se kao nadahnuće za nove pejsažne turističke zahvate u prostoru;
- PERIVOJNO-PEJSAŽNO NASLIJEĐE TURISTIČKO-HOTELSKE IZGRADNJE – vrijedna i stručno potvrđena ostvarenja modernističke hotelske izgradnje iz 1960-ih i 1970-ih godina s perivojno-vrtnim prostorima sačuvanim do danas mogu biti uzori i poučni primjeri za suvremena pejsažna rješenja turističke izgradnje.

Perivojno-pejsažno uređenje cijele jadranske obale – od naselja i gradova do turističkih predjela - mora iskazati kreativan i obziran odnos prema prostoru i naslijeđu. To je preduvjet novog identiteta jadranske obale kojega bi valjalo raditi na poštivanju prirodnog i kulturnog naslijeđa i njegovoj kreativnoj interpretaciji u promišljanju novih prostora čovjekova življenja, odmora, zabave i ladanja.

BILJEŠKE

1. Istodobno kada se završava gradski perivoj u Splitu, u Puli se 1863. godine podiže prvi javni perivoj u Istri – Maksimilijanov perivoj (danas Mornarički perivoj). Brzi razvoj Pule kao austrijske vojne luke razlog je što je uskoro (1870-ih godina) nastao i drugi javni perivoj – Monte Zaro. Otprilike u isto vrijeme (1874. godine) nastaje najznačajniji gradski perivoj u Rijeci (danas perivoj Mlaka), gradski perivoj u Šibeniku (1890.-1896., Đardin, danas perivoj Roberta Visianija), te još dva perivoja u Puli – perivoj cara Franje Josipa I. i perivoj Valerija (1890.-1893.). Početkom 20. stoljeća nastaju Općinski i Kupališni perivoj u Crikvenici (1900.-1902.), Perivoj Margarita u Opatiji, a u Rijeci Nadvojvodin perivoj (Vila Androcha) postaje 1916. godine javni gradski prostor (danas perivoj Nikole Hosta). *Izvor: Bojanić Obad Šćitaroci, B.; Obad Šćitaroci, M. (2004.) str. 70-71.*

2. Nastajanje šetališta (promenada) vezano je za uređenje gradskih utvrđenja koja se u srednjoj Europi počinju uređivati još od 1770-ih godina sadnjom drvoreda i postavljanjem klupa. U SPLITU se 1884. počinje sa sustavnim pošumljivanjem zimzelenim vrstama brdo Marjan pokraj Splita i izvedbom šetnica, stuba i vidikovaca, pa je MARJAN postao šetalište Splita. U OPATIJI se 1885. uređuje južni obalni put i lječilišni put za Veprinac, a poslije se obalna šetnica produžuje do Voloskoga. Stvoreno je obalno šetalište koje povezuje hotele i perivoje. U CRIKVENICI se 1888. uređuje šetališna aleja duga 500 m (danas STROSSMAYEROVO ŠETALIŠTE). Krajem 19. stoljeća u klimatsko-lječilišnom mjestu MALI LOŠINJ uređuje se poluotok Čikat kao mondano kupalište s vilama i šetalištem. *Izvor: Bojanić Obad Šćitaroci, B.; Obad Šćitaroci, M. (2004.) str. 71-72.*

3. Prve preobrazbe gradskih utvrđenja i njihova pretvorba u perivoje i šetališta u europskim gradovima započinju krajem 18. stoljeća, a učestalo se to zbiva tijekom 19. stoljeća. Nakon Marmontova perivoja u Splitu nastaju na mjestima utvrđenja i drugi gradski perivoji u Dalmaciji. Prvi gradski perivoj u Zadru otvoren je 1829. na bastionu Grimani, a 1888.-1890. na mjestu baroknih utvrđenja u Zadru podiže se gradski perivoj koji je nazvan po Dragutinu Blažekoviću, tadašnjem namjesniku za Dalmaciju, zaslužnom za osnivanje perivoja (danas Perivoj Vladimira Nazora). Šibenik podiže gradski perivoj (danas Perivoj Roberta Visianija) 1890.-1896. na mjestu istočnih renesansno-baroknih utvrđenja grada. *Izvor: Bojanić Obad Šćitaroci, B.; Obad Šćitaroci, M. (2004.) str. 74.*

4. Bojanić Obad Šćitaroci, B.; Obad Šćitaroci, M. (2004.); Vahtar-Jurković, K. (2004.).

5. Vojni zapovjednici gradova odigrali su značajnu ulogu u perivojnom oblikovanju gradova u 19. stoljeću. Francuski maršal August Marmont zaslužan je za podizanje perivoja 1807. u Splitu (na mjestu današnjih Prokurativa) i aleje platana u Karlovcu (početak Lujzijanske ceste). Vojni zapovjednik Zadra barun Ludwig Franz von Welden ne samo da je zaslužan za podizanje prvoga javnog perivoja u Zadru 1829. godine već je i autor projekta perivoja. Zaslugom namjesnika za Dalmaciju Dragutina Blažekovića počinje se 1888. uređivati i drugi zadarski javni perivoj koji je nosio Blažekovićevo ime. Šetalište na Čikatu u Malom Lošinju uređeno je krajem 19. stoljeća zalaganjem kotarskoga kapetana dr. Alfreda von Menussi-Montesolija iz Beča. *Izvor: Bojanić Obad Šćitaroci, B.; Obad Šćitaroci, M. (2004.) str. 76.*
6. Zalaganjem članova Društva za poljepšanje gradova (Gradopoljepšavajuća povjerenstva) nastali su brojni perivoji i šetališta. Društva su se trudila poticati gradsku upravu da financira podizanje perivoja i prikupiti dobrovoljne priloge za nabavu sadnica, cvijeća, klupa i sl. Nakon splitskoga Društva osnivaju se na Jadranu u Opatiji 1885., u Zadru 1892., u Crikvenici 1899. godine. *Izvor: Bojanić Obad Šćitaroci, B.; Obad Šćitaroci, M. (2004.) str. 76.*
7. Podrobnije o Projektu južnog i gornjeg Jadrana: Mattioni, V. (2003.). Primjerice, pejzažnom analizom splitskoga prostora istraživane su sljedeće sastavnice slike i strukture krajolika: gusto izgrađena naselja, ostale izgrađene površine, rijetka izgradnja u krajoliku, poljodjelske površine, značajne pejzažne površine, važnije doline, planinski vijenac, važnije šume, istaknute točke krajolika, građevine neusklađene s krajolikom, kamenolomi, stijene i važniji vidici. *Izvor: Mattioni, V. (2003.) str. 112-115.*
8. Izbor dostupnih projekata turističkih predjela (naselja i hotelskih sklopova): *Baško polje* u Baškoj Vodi (1972.), prvo turističko stambeno naselje *Červar-Porat* u Poreču (1975.-1977.), *Citadela* u Poreču (1976.), turističko stambeno naselje *Mareda* u Istri (1981.), Turističko stambeno naselje *Gajac* u Novalji (1987.) i dr. *Izvor: (1987.) Urbanistički institut SR Hrvatske 1947.-1987.*
9. Najčešće biljne vrste sađene u hotelskim perivojima i vrtovima na Jadranu tijekom druge polovice 20. stoljeća: agava (*Agave americana*), albicija (*Albizia julibrissin*), aukuba (*Aucuba japonica*), šimšir (*Buxus sempervirens*, *Buxus balearica*), cedar (*Cedrus sp.*), limun (*Citrus aurantia*), čempres (*Cupressus sempervirens*), cikas (*Cycas revoluta*), jasmin (*Jasminum nudiflorum*), lovor (*Laurus nobilis*), lavanda (*Lavandula sp.*), mirta (*Myrtus communis*), oleander (*Nerium oleander*), maslina (*Olea sativa*), palma (*Phoenix canariensis*), crni bor (*Pinus nigra*), pinijska (*Pinus pinea*), pitospora (*Pittosporum tobira*), ružmarin (*Rosmarinus officinalis*), santolina (*Santolina chamaecyparissus*), tamaris (*Tamarix sp.*) i dr.
10. Jedan od novijih izvedenih primjera na Jadranu jest Marina Frapa u Rogoznici (Šibensko-kninska županija). Posljednjih godina u Hrvatskoj smo imali prilike vidjeti brojne idejne projekte turističkih predjela koje su nudili strani poduzetnici. Na sreću, ni jedan nije ostvaren. Svi su ti projekti bili preslike projekata preuzetih iz drugih dijelova svijeta (Jugoistočne Azije, Australije, Srednje Amerike, SAD-a, Kanarskih otočja i iz drugih područja). Nijedan projekt nije ni pokušao prilagoditi svoje rješenje jadranskom ambijentu i krajoliku.
11. Jedna od takvih građevina jest turističko naselje u Milni na otoku Braču. Nažalost, to nije rijedak slučaj. Takvih je građevina nastalo u zadnjih 15-ak godina na cijelom Jadranu.
12. Najvažnije poduzete mjere za sprječavanje bespravne izgradnje posljednjih godina: Vladina *Uredba o uređenju i zaštiti zaštićenog obalnog područja mora* (ZOP, 2004.), *Izmjene i dopune Kaznenog zakona* (bespravna izgradnja okvalificirana je kao krivično djelo, 2005.), novi *Zakon o prostornom uređenju i gradnji* (2007.) te drugi zahvati među kojima je bilo i rušenje bespravno izgrađenih građevina.
13. Među bespravnom izgradnjom posljednjih godina medijski su bile najizloženije dvije lokacije – Uvala Stivačica u Rogoznici nedaleko Šibenika i otok Vir.
14. Iako bi se mogli daleko više koristiti u turističke svrhe promičući pri tom hrvatsku renesansnu ladanjsku i perivojnu kulturu vrijedno je istaknuti barem nekoliko primjera renesansnih ljetnikovaca na Jadranu koji se koriste kao prostori kulturne namjene: Ljetnikovac Hanibala Lucića u Hvaru, Tvrdalj Petra Hektorovića u Starome Gradu na Hvaru, ljetnikovac Petra Sorkočevića na Lapadu u Dubrovniku, ljetnikovac arboretuma Trsteno i dr.
15. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu vodio je hrvatski dio europskog istraživačkog projekta *Villas, stately homes and castles – compatible use, valorisation and creative management* (skraćeni naziv *Villas*) koji se odvijao u sklopu programa INTERREG IIIb, a trajao je od 2003. do kraja 2006. godine. Cilj je projekta bio

poboljšati i revitalizirati estetske, ali i gospodarske aspekte arhitektonskog naslijeđa kreirajući modele vrjednovanja i definirajući kompatibilne strategije prenamjena dvoraca i ljetnikovaca. Osnovno je polazište projekta *Villas* da kulturno naslijeđe - očuvano i upravljano na primjereni način - može imati važnu ulogu u prostornom i gospodarskom razvoju pojedinih područja. Glavni interes u ovom projektu usmjeren je na probleme održive namjene dvoraca i ljetnikovaca te njihovu prilagodbu suvremenim zahtjevima. Uz nužno zadovoljavanje uvjeta kvalitetne obnove povijesnih građevina nastoji se osmisliti takve namjene koje će biti samoodržive u ekonomskom smislu. Dvorac ili ljetnikovac, sa svojim pripadajućim sklopom, promatra se kao pokretač gospodarskog razvoja prostora u kojem se osjeća njegovo zračenje.

Podrobnije o projektu *Villas* - www.dvorci.hr, www.scitaraoci.hr i literatura:

1) Suvremeno korištenje i kreativno upravljanje dvorcima, kurijama i ljetnikovcima / *Contemporary use and creative management of manors, castles and villas*, 2005., Zagreb, zbornik radova međunarodnoga skupa u sklopu projekta "Villas, stately homes and castles: compatible use, valorisation and creative management", organizator skupa: Sveučilište u Zagrebu – Arhitektonski fakultet, glavni urednik: Mladen Obad Šćitaroci, ISBN 953-6229-40-4.

2) Dvorci i ljetnikovci – kulturno naslijeđe kao pokretač gospodarskog razvoja / *Manors and gardens – cultural heritage as a generator of economic development*, 2006., Varaždin, zbornik radova međunarodnoga skupa u sklopu projekta "Villas, stately homes and castles: compatible use, valorisation and creative management", organizatori skupa: Sveučilište u Zagrebu – Arhitektonski fakultet, Varaždinska županija i Dvor Trakošćan, glavni urednik: Mladen Obad Šćitaroci, ISBN 953-6229-49-8.

3) *Villas, stately homes and castles: compatible use, valorisation and creative management – Experiences, tools and methods* (vol. 1), *Evaluation criteria and pilot projects* (vol. 2), 2006., Venezia: Regione Veneto – Direzione Beni Culturali, zbornik radova međunarodnoga skupa održanog u Veneciji 4.-5. prosinca 2006. u sklopu projekta *Community initiative Interreg IIIB* (2000.-2006.) CADSES, Project code 3B074, ISBN 88-900974-5-0.

16. Korišćeni internetski izvori: www.atlantisbahamasvacation.com , www.cancunmap.com , www.cathywang.nomadlife.org , www.chicinparis.worldpress.com , www.dubailand.ae , www.eikongraphia.com , www.elounda.net , www.habanasol.com , www.hotelrentalgroup.com , www.hotelsoftheworld.com , www.jpmoser.com/chateau_de_la_chevre_d_or.html , www.kempinski.com , www.kempinski-spain.com , www.kiwicollection/luxury-hotels/ , www.tajhotels.com/palace , www.theage.com.au , www.Venetianmacao.com , www.3monaco.mc

17. Moda uporabe egzotičnih biljnih vrsta uobičajena je razdoblju romantizma i historicizma u drugoj polovici 19. stoljeća. Kod nas je to bilo učestalo krajem 19. i početkom 20. stoljeća kada se u privatnim i javnim perivojima duž jadranske obale sadilo uneseno bilje (drveće, grmlje, puzavice) iz drugih kontinenata koje se moglo prilagoditi mediteranskim klimatskim prilikama, kao što su palme, agave, albicija, pitospora i mnoge druge vrste. Nije sporna uporaba egzotičnih biljaka na Jadranu, posebice ne uz hotele, ali ne treba isključiti i obezvrjediti autohtone oblikovne koncepte i favorizirati samo ono uneseno i egzotično. Posebice je to neprihvatljivo tamo gdje postoji slikovit prirodni krajolik s prirodnom vegetacijom. Promjena doživljajne slike i unošenje egzotičnim pejzažnih elemenata prihvatljivo je na degradiranim površinama, te kao jedan od mogućih arhitektonsko-pejzažnih pristupa, a ne kao pomodni trend. Stoga egzotični perivoj ne treba isključiti iz turističke izgradnje na Jadranu, ali ne treba ga niti shvatiti kao jedini pristup u uređenju turističkih prostora. Posebice je to opasno kada svjetski poznati turistički lanci (vidjeti www.kempinski.com, www.kempinski-spain.com - primjerice, Hotel Kempinski, Bahia Estepona, Španjolska) ista rješenja primjenjuju posvuda po svijetu neovisno o lokalnoj tradiciji i podneblju.

18. Primjerice: Royalresort u Goyuku (Turska) ili Hotel Hilton u Cancunu (Meksiko).

19. Primjerice: Santa Cruz de Tenerife (Španjolska) ili Ios (otočje Cikladi, Grčka).

20. Vidjeti bilješku 8.

LITERATURA

Bojanić Obad Šćitaroci, B.; Obad Šćitaroci, M. (2004.) *Gradski perivoji Hrvatske u 19. stoljeću – javna perivojna arhitektura hrvatskih gradova u europskom kontekstu*, Zagreb: 'Šćitaroci', Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Grgurević, Dražen (1999.) *Jadranski perivoj*, Split: 'Laus' i 'Parkovi i nasadi'

Mattioni, Vladimir (2003.) *Jadranski projekti – projekti južnog i gornjeg Jadrana 1967.-1972.*, Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske

Vahtar-Jurković, Koralka (2004.) *Opatija – urbanistički razvoj i perivojno naslijeđe*, Rijeka: 'Glosa'

*** (1987.) *Urbanistički institut SR Hrvatske 1947.-1987.*, Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske

*** (1997.) *Drvored u jadranskom priobalju*, Split: 'Parkovi i nasadi' i 'Laus'

*** (1997.) *Hrvatski prostor – temeljno nacionalno dobro*, zbornik radova okrugloga stola 'UIH 1947.-1997.', Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske, urednik Dinko M. Milas

*** (1998.) *Povijesni vrtovi, perivoji i parkovi primorske Hrvatske*, zbornik radova simpozija održanom u Splitu 22. travnja 1998., Split: 'Parkovi i nasadi', urednik Dražen Grgurević

OPIS ILUSTRACIJA

1. Split, javni perivoji u povijesnom središtu grada u 19. stoljeću: 5-Marmontov perivoj (danas Prokurative), 6-Gradski perivoj (Strossmayerov perivoj, Đardin), 7-obalno šetalište. *Izvor: Bojanić Obad Šćitaroci, B.; Obad Šćitaroci, M. (2004.) str. 163.*

2. Zadar, javni perivoji i šetališta na rubu povijesnoga središta grada: 1-Gradski perivoj, 2-Perivoj Blažeković, 3-samostanski botanički vrt, 4-perivoj na bastionu Moro, 5-perivoj na bastionu Wagner, 6-obalno šetalište. *Izvor: Bojanić Obad Šćitaroci, B.; Obad Šćitaroci, M. (2004.) str. 167.*

3. Pula, javni perivoji u povijesnom tkivu grada: 1-Maksimilijanov perivoj, 2-Monte Zaro, 3-Gradski perivoj, 4-Perivoj Valerija. *Izvor: Bojanić Obad Šćitaroci, B.; Obad Šćitaroci, M. (2004.) str. 170.*

4. Rijeka, Plan kazališnog perivoja iz 1875. (prije izgradnje kazališta). *Izvor: Bojanić Obad Šćitaroci, B.; Obad Šćitaroci, M. (2004.) str. 167.*

5. Šibenik, javni perivoji povijesnoga dijela grada: 1-Gradski perivoj (djelomice na renesansno-baroknim bastionima), 2-Mrkičin gaj, 3-bolnički perivoj, 4-perivojna šuma Šubićevac. *Izvor: Bojanić Obad Šćitaroci, B.; Obad Šćitaroci, M. (2004.) str. 182.*

6. Opatija, izrez iz katastarske karte, 1897. *Izvor: Bojanić Obad Šćitaroci, B.; Obad Šćitaroci, M. (2004.) str. 206.*

7. Opatija, Perivoj Angiolina, izrez iz katastarske karte, 1897. *Izvor: Bojanić Obad Šćitaroci, B.; Obad Šćitaroci, M. (2004.) str. 207.*

8. Opatija, Perivoj Angiolina, 2010. *Izvor: Mladen Obad Šćitaroci.*

9. Crikvenica, kupališni perivoj, 1911. *Izvor: Bojanić Obad Šćitaroci, B.; Obad Šćitaroci, M. (2004.) str. 210.*

10. Poreč, turistički predio Plava i Zelena laguna, 1976. *Izvor: Urbanistički institut SR Hrvatske 1947.-1987., str. 50, sl. 18.*

11. Dubrovnik - Babin kuk, 1969., plan namjene površina turističkog predjela. *Izvor: Urbanistički institut SR Hrvatske 1947.-1987., str. 66, sl. 21.*

12. Makarska – Biloševac, 1969., plan namjene površina turističkog predjela. *Izvor: Urbanistički institut SR Hrvatske 1947.-1987., str. 61, sl. 22.*

13. Mali Lošinj, obalno šetalište u uvali Čikat, 1905. *Izvor: Bojanić Obad Šćitaroci, B.; Obad Šćitaroci, M. (2004.) str. 213.*